

UNIVERSURILE POEZIEI

Ediție de
Ileana Mihăilă și Nicolae Mecu

Cuprins

<i>Un nou univers călinescian al poeziei</i> (Ileana Mihăilă)	7
G. Călinescu, <i>Universul poeziei [I]</i>	23
G. Călinescu, <i>Universul poeziei [I] Variante</i>	289
G. Călinescu, <i>Universul poeziei [II]</i>	303
<i>Universul poeziei [II] Note și comentarii</i> (Nicolae Mecu)	373

UN NOU UNIVERS CĂLINESCIAN AL POEZIEI

Proiectul extrem de ambițios al lui G. Călinescu, *Universul poeziei*, se prezintă în două versiuni independente, pe care se cuvine să le numim *Universul poeziei [I]*¹ și *Universul poeziei [II]*², cu specificarea că aceasta din urmă a fost singura care a văzut lumina tiparului în timpul vieții autorului și a circulat în cultura română vreme de peste 60 de ani. După cum știm, ea cuprinde nu doar o bogată serie de comentarii spirituale și savante, ci și un bogat material poetic antologat. Față de

¹ Publicat pentru prima și singura oară de către mine în: G. Călinescu, *Publicistică, XII (Postume și inedite)*, Ediție coordonată de Nicolae Mecu, text îngrijit, note și comentarii de Alexandra Ciocârlie, Alexandru Farcaș, Nicolae Mecu, Ileana Mihăilă și Pavel Țugui, *Prefață* de Eugen Simion, *Postfață* de Nicolae Mecu, *Indice general de nume* (vol. I-XII), Nicolae Mecu și Ileana Mihăilă, Academia Română – Fundația Națională pentru Știință și Artă, col. Opere fundamentale, București, 2012. Lucrare colectivă premiată de Academia Română cu Premiul "Titu Maiorescu" (19 decembrie 2014). Transcrierea, notele și descrierea manuscrisului din această ediție îmi aparțin. Ele se regăsesc în ediție la p. 70-313, însoțite de *Note și comentarii* la p. 1129-1145.

² Prima apariție, sub titlul *Universul poeziei*, în „Jurnalul literar”, [seria a doua], nr. 4-5, [iunie] 1948, p. 1-54, semnat G. Călinescu. Prima reeditare în volum: George Călinescu, *Principii de estetică*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 103-155. Volumul, dat la cules 14.03.1968, primește bun de tipar în 17.08.1968 și apare în același an în 10180 de exemplare. *Universul poeziei [II]* este editat de Andrei Rusu „după manuscris, corectându-se astfel numeroase greșeli de tipar” și este încadrat în secțiunea *Addenda* la „*Principii de estetică*”. Totodată, eseu apăruse cu puțin înainte în „Gazeta literară”, nr. 16 (18 aprilie) – nr. 27 (4 iulie) 1968, fapt semnalat și de N. Mecu în *Nota* la *Universul poeziei [II]* (v. *infra*).

acest text publicat de către autor, varianta sa primară, anterioară, conservată în manuscris¹, conține nu doar o serie de considerații teoretice suplimentare, ci și nenumărate exemple aparținând unui număr sensibil mai mare de literaturi (română, franceză, italiană, germană, latină, engleză, americană, rusă, spaniolă) redată însă, mai mult decât în varianta cunoscută îndeobște, în original, și alese dintr-un număr cu adevărat impresionant de poeți, mai cunoscuți sau câteodată de-a dreptul obscuri, prezenți prin citate extinse reproduse în limba de origine sau chiar traduse de Călinescu însuși (câteodată după o versiune intermediară în italiană sau franceză, eventual transcrisă în altă parte a textului). *Universul poeziei [I]* nu a fost însă niciodată finalizat de autor în vederea publicării, autorul mulțumindu-se să selecteze și să completeze unele părți, retopindu-le în vederea publicării sub forma *Universului poeziei [II]* în 1948.

Cu prilejul apariției sale în volumul *Publicistică, XII (Postume și inedite)*, Eugen Simion sublinia în *Prefața* sa care deschide volumul: „Surpriza mare în această operație de arheologie literară o produce studiul *Universul poeziei*, apărut într-o formă prescurtată în anul 1948. Varianta de acum are peste 200 de pagini și dă o imagine mai edificatoare a culturii poetice a lui G. Călinescu și a «metodei» sale critice. Pun metodă între ghilimele pentru că G. Călinescu respinge, cum se știe, ideea de metodă în critică și ironizează, ori de câte ori are prilejul, pe metodiștii literaturii, de la cei care ciocănesc sunetele unui vers până la cei care fac sondaje psihanalitice. El are, cu toate acestea,

¹ Conservat actualmente de către Secția de Manuscrise a Bibliotecii Academiei Române, Arhiva G. Călinescu, XVII, ms.1, sub cota I₍₃₎.

o metodă (fie chiar și una care respinge ideea de metodă) pe care spiritul lui creator o fabrică în funcție de necesitatea analizei, iar talentul lui critic o impune.

Ei bine, *Universul poeziei* – în varianta integrală de acum – arată un G. Călinescu ajuns la maturitatea deplină a spiritului, hotărât să depășească limitele criticii estetice spre a păși dicolo de aparențele și reduționismul clasicimului său. Criticul se apropie, aici, de G. Bachelard (observație care s-a mai făcut) – fără să știm dacă l-a citit sau nu, mai degrabă nu, oricum nu-i aflăm numele în comentariile sale – și încearcă să coboare în pivnițele textului, cum zic tematiștii de felul lui Jean-Pierre Richard. O face în felul lui spectaculos, ușor teatral, cu o erudiție înspăimântătoare – iarăși, ușor abuzivă, decorativă și, în același timp, o erudiție seducătoare – în fine, geniul călinescian, turbulent și fermecător – reușește să strivească în noi toate prejudecățile de școală și să ne convingă că există poezie, nu numai în lucrurile zise poetice (cum ar fi oceanul, luna și norii de pe cer sau peisajele alpine), dar și în puroaie, în tinichelele vopsite care-l oripilau pe Maiorescu sau în piatră seacă”¹

Se cuvine să subliniem dintru început că, spre deosebire de varianta publicată, acest *Univers al poeziei [I]* nu se rezumă la exemple preluate din ceea ce în mod curent numim *poezie*. Pentru G. Călinescu poezia se poate regăsi în varii forme de text. Între „poetii” adesea citați îl regăsim aici pe A. Gide, cu o serie de fragmente din *Les Nourritures terrestres*, dar și un romancier precum John Galsworthy cu o trimitere la un episod din *A Modern Comedy*. Poeti

¹ Eugen Simion, *Prefață la G. Călinescu, Publicistică, XII (Postume și inedite)*, ed. Citată, p. VIII-IX.

precum Théophile Gautier și Alphonse de Lamartine apar prezenți și cu citate din opere în proză, la fel Sfânta Tereza de Avila. Inventarul „lucrurilor poetice” din această primă variantă a *Universului poeziei* apare deci cu mult mai bogat decât în versiunea pe care o cunoaștem.

Cât privește geneza proiectului, dispunem de mărturia avizată a profesorului Alexandru Piru, care, editând în 1974 trei scrieri teoretice călinesciene între care și *Universul poeziei [II]* sub titlul generic *Principii de estetică* „conform dorinței pe care n-a avut răgazul nici prilejul s-o realizeze G. Călinescu însuși în timpul vieții”¹ amintește, ca fost student al său din perioada ieșeană, despre „niște lecții de seminar” intitulate chiar *Universul poeziei*, activitate didactică complementară *Cursului de poezie* ținut în aceeași perioadă la Universitatea din Iași (și publicat inițial în „Adevărul literar și artistic”), ambele fiind ulterior reluate la Facultatea de litere și filosofie din București unde începe să activeze începând din 1945. Părți din acest material au apărut în revistele „Vremea”, „Națiunea” și, în fine, a fost publicat integral în „Jurnalul literar” din 1948². Însă, după cum declara el însuși, Al. Piru publica textul „după manuscrisul imprimat cu unele erori de tipar și câteva supresiuni în *Jurnalul literar*”³, neavând deci nici o știință despre manuscrisul *Universului poeziei [I]*, publicat, așa cum am precizat mai sus, abia în 2012.

Acest manuscris, redactat cel mai probabil spre sfârșitul anilor 1930 și în primii ani ai deceniului următor, sub forma

¹ G. Călinescu, *Principii de estetică*, Ediție îngrijită și prefațată de Al. Piru. Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1974, pp. XX-XXI.

² *Ibid.*, p. VI.

³ *Ibid.*, p. XXI.

unor fișe de curs în lucru¹, descoperit, cu 46 de ani înainte de prima sa publicare, în arhiva autorului, după moartea sa, a rămas deci necunoscut până acum patru ani. El conține în mod manifest forma primară, mult mai extinsă (aproape de trei ori mai amplă), a variantei publicate de G. Călinescu². Textul a fost descoperit de către cercetătoarea Cornelia Ștefănescu după moartea autorului, așa cum o semnalează nota autografă cu care se încheie manuscrisul actualmente³.

Redactat pe coli albe de hârtie, nelegate inițial, de un format neobișnuit, 34 cm x 21,5 cm (deci sensibil mai mari decât coala albă A4), manuscrisul este scris foarte îngrijit de G. Călinescu însuși, cu cerneală neagră, cel mai adesea pe o singură față a filei, verso-ul fiind uneori folosit pentru simple completări suplimentare, neintegrabile – cu o singură excepție, f. 40^v – în textul propriu-zis. Faptul că autorul a revenit în repetate rânduri asupra textului este evident, atât pentru că apar adăugiri suprascrise sau tăieturi și înlocuiri, cât și pentru că unele dintre ele sunt scrise cu creionul, fapt semnalat în note, ori de câte ori a fost cazul.

Actualmente textul este conservat într-o legătură proprie Secției de Manuscrise, cotorul fiind realizat dintr-o fâșie de pânză lipită, vizând protejarea lui, în condițiile în

¹ Fapt evident din adăugarea în etape succesive a exemplurilor, precum și a conservării de spații libere în paginile dedicate anumitor motive insuficient ilustrate prin citate.

² În ediția de față se va reproduce după: G. Călinescu, *Publicistică, VII (1948-1955)*, Ediție coordonată de Nicolae Mecu, Academia Română – Fundația Națională pentru Știință și Artă, col. Opere fundamentale, București, 2009. Textul *Universului Poeziei* este editat de Nicolae Mecu și se regăsește la p. 274-336. Notele și comentariile care-i corespund se află la p. 1406-1413 și sunt reproduse în ediția de față după textul *Universului poeziei [II]* sub titlul *Universul poeziei [II] - Notă*.

³ La f. 112^v, „Manuscrisul are 112 file – 12 oct. 1966”, iscălită „Cornelia Ștefănescu”.

care filele au fost inițial îndosariate prin perforare (fapt care a dus în unele cazuri chiar la distrugerea definitivă a scrisului). Ca urmare, la achiziționarea manuscrisului, în 1992, filele au fost prelungite în lățime cu o bandă de hârtie semitransparentă, de câțiva centimetri, care a servit ulterior la legarea lui, salvându-se astfel textul scris până la marginea filei inițiale.

Unica numerotare, cu creionul roșu, în dreapta paginii, în partea de sus, nu corespunde ordinii reale a conținutului. Este imposibil de afirmat că ea ar fi aparținut lui Călinescu, mai cu seamă că problemele apar chiar de la fila 2^r, care este în realitate pagina a treia, iar pagina a doua a textului este de fapt fila 5^r. Ea ar putea aparține Corneliei Ștefănescu, întrucât însemnarea ei, urmată de semnătură cu care se încheie manuscrisul, este de asemeni scrisă cu creionul roșu.

Primele două pagini ale manuscrisului (ar trebui să le numim „fila o” și „fila o”, spre a le diferenția de cea care poartă nu doar numărul 1, ci și titlul însuși al eseului, scris de Călinescu în fruntea sa) au însemnări, desigur aparținând uneori custozi ai B.A.R., privind titlul, autorul, data achiziției și cota² dar și, la mijlocul paginii a doua, cu alt scris, dar cu aceeași cerneală albastră: „Filele nu sunt legate în ordine”. În continuare, cu cerneală neagră și alt scris, citim: „Paginația reală: 1-1, 2-5, 3-2, 4-4, 5-110, 6-111, 7-112, 8-70³, 9-108, 10-109, 11-3, 12-106, 13-107”, unde prima cifră corespunde paginii de text, iar a doua numerotării filelor de manuscris. Cu excepția paginii a opta, la care am propus altă variantă, mai potrivită, după părerea noastră, toate

¹ Așa cum reiese din mențiunea cu care se încheie prima pagină: „Achiz. 25/992”.

² Pe prima pagină. Informațiile se repetă pe pagina următoare.

³ Lectură incertă. Inițial pare să fi fost 2 în loc de 7.

celelalte soluții sunt în mod evident corecte. Am optat deci pentru semnalarea în text, între paranteze drepte, atât a numărului filei în manuscris (specificând dacă este vorba de *recto* sau *verso*), urmată de numărul presupus de noi ca fiind cel mai apropiat de acela real, în conformitate cu conținutul. Trebuie să subliniem că ne asumăm această reordonare a filelor, cu speranța că ea este pe cât se poate de conformă cu sensul textului, fără a putea avea în vreun fel certitudinea că ar fi perfectă. În primul rând, pentru că nu putem avea siguranța absolută că unele file nu s-au pierdut. În al doilea rând, pentru că autorul însuși nu a definitivat niciodată această variantă a textului, sensibil diferită în raport cu versiunea publicată. Ea are un început clar, dar nu și o încheiere. Foarte multe idei sunt începute și dezvoltate pe o singură pagină, noi neavând niciun mod de a ști cum ar fi urmat să le ordoneze. În reconstituirea unui fir logic pe care am propus-o am avut totuși câteva criterii de ordonare, unele formale, altele de conținut. În primul rând, în măsura posibilului, am urmărit conservarea ordinii filelor din manuscris, așa cum se prezintă el actualmente. Filele nu au fost deplasate într-altă locație decât într-una din următoarele situații:

a. continuarea clară a unei fraze sau a unui citat pe o altă filă, indiferent unde s-ar fi aflat aceasta. De exemplu, f. 5^r continuă fraza cu care se încheie f. 1^r; sau citatul din poemul lui Ch. Baudelaire, *Rêve parisien*, început la f. 3^r, se continuă la f. 106^r. Acesta a fost de altfel motivul inițial pentru care am procedat la identificarea autorilor și titlurilor tuturor poemelor din care Călinescu a extras citatele, întrucât căpătăm astfel prețioase indicii de ordonare a filelor. Ulterior am extins acest procedeu la absolut toate citatele, atunci când Călinescu însuși nu

oferea aceste informații în text; propriile noastre identificări se regăsesc de altfel în note.

b. ordinea în care Călinescu a ordonat textul în varianta publicată. Astfel, la f. 108^r începe prezentarea celui de-al „doilea element primar”, *apa*. Ca urmare, această filă (și celelalte care se legau de acest subiect) au fost plasate imediat după secțiunea consacrată *focului*.

Cum această versiune a *Universului poeziei* nu are însă subtitluri, trecerea este adesea discretă, câteodată însoțită chiar de reveniri la tema anterioară, ca în cazul animalelor și plantelor: în fila 40^r sunt prezentați, în ordine, *greierul*, care apare, după părerea noastră, și în fila care ar trebui logic să o preceadă (în acest caz, ea fiind f. 105^r, ceea ce înseamnă pagina 29 în conformitate cu numerotarea pe care am propus-o), *fluturele*, *florile*, apoi însă apare o *cerboaică*, pentru ca apoi să se revină la flori.

Prezența unor motive diferite care se succed pe aceeași filă ne-a obligat să acceptăm nu o dată însă o ordine diferită de cea pe care o regăsim în textul publicat. Astfel, în subcapitolul XIII, *Trucuri poetice*, din versiunea publicată în 1948, jumătatea a doua a textului se construiește pe marginea unor citate antologate și comentate în manuscris la filele 67^r (4 citate), 65^r (un citat, foarte mult redus) și 63^r (trei citate). Însă aceste file de manuscris nu se pot ordona în această succesiune, ele conținând cu mult mai mult material, și mult mai divers, decât fragmentele selectate finalmente de Călinescu. Fără a avea pretenția că varianta propusă de noi este cea mai judicioasă, credem că fila 65^r se leagă mult mai bine de fila 16^r (întrucât continuă imaginea *ruinei*). Uneori elementul de legătură poate apărea în comentariul călinescian, alteori în însuși citatul cu care se încheie o filă. Astfel, f. 112^r (pe care am considerat-o a șaptea în ordinea propusă aici) se

încheie cu un citat din Eminescu, *Scrisoarea I*, ceea ce ne-a permis să o legăm de f. 30^r, care continuă cu o altă trimitere la Eminescu, cu atât mai mult cu cât este vorba de aceeași temă, a luminii și a focului. Acolo unde nu am mai avut niciun element care să ne ghideze (în ultima parte a manuscrisului, ale cărei sugestii nu au mai fost îndeobște preluate în varianta publicată), am lăsat logica internă a textului, fluxul ideilor și al motivelor prezentate să ne orienteze în ordonarea filelor.

Este evident că forma mult redusă a *Universului poeziei* [III] reproduce o bună parte din textul inițial, dar, dincolo de inovațiile care îi dau strălucirea bine-cunoscută, ea își datorează caracterul succint nu doar diminuării drastice a citatelor, ci și sacrificării multora dintre considerațiile proprii, atât de originale și scilicet. Ea are în plus, e drept, nu doar multe comentarii noi (un exemplu de subcapitol aproape complet refăcut este *Himerele*), nu doar împărțirea didactică în subdiviziuni, în concordanță cu forma dialogată ce conferă vioiciune textului și care conservă astfel ceva din valoarea sa primordială, de suport de curs universitar, ci chiar câteva – puține – exemple poetice suplimentare. Ele sunt însă deosebit de valoroase întrucât ne permit să datăm cu o mai mare acuratețe manuscrisul *Universului poeziei* [I]. Putem astfel emite ipoteza că el nu a fost redactat în anii de dinainte de publicare, așa cum se considera îndeobște până acum, ci cu cel puțin 5-6 ani mai devreme, și anume cel mai probabil în perioada 1942-1944 (poate chiar înainte de 1942, în orice caz în epoca în care autorul se ocupa cu febrilitate de aprofundarea limbii și literaturii germane, utile lui și pentru lucrul la a doua ediție a *Operei lui Mihai Eminescu*). Putem susține acest lucru întrucât nicăieri, în această versiune inițială, G. Călinescu nu face apel la exemple din poezia

spaniolă, singurele trimiteri la literatura hispanică aparținând scrierii autobiografice a Sf. Tereza de Avila. Această versiune a *Universului poeziei* este prin urmare mult mai probabil să fi fost concepută, redactată – și abandonată – mai înainte de aprofundarea literaturii spaniole care l-a condus la bine-cunoscutele sale *Impresii asupra literaturii spaniole*, publicate în 1946. Cu atât mai mult cu cât versiunea publicată de Călinescu însuși conține – în plus – două trimiteri noi față de versiunea originală, unul, la capitolul despre *Apă*, din *Viața e vis* de Calderón de la Barca și, chiar la început, un citat dintr-un poet spaniol minor, Baltasar del Alcázar, despre... caltaboș! De altfel, părți din *Universul poeziei [II]* încep să fie publicate începând din octombrie 1945¹.

În acest context, este interesant de observat cum Călinescu se mulțumește să afirme la începutul *Universului poeziei [II]* „că un poem serios [...] s-ar putea scrie totuși” despre caltaboș, deși în manuscrisul *Universului poeziei [I]* identificase chiar un poem despre cârnat aparținând lui Francis Jammes. Trecând peste diferența dintre caltaboș și cârnat, am putea presupune că la momentul redactării finale Călinescu nu a mai putut regăsi printre cele 112 pagini în dezordine pe cea care îi oferea exact referința exactă și s-a mulțumit, bazându-se doar pe memorie, cu această trimitere vagă. Această explicație foarte simplă ne apare cu atât mai probabilă cu cât cârnații lui Francis Jammes (prezenți fastuos în context de Călinescu drept „aliment elementar, o conservă, având pe de altă parte și caracter de fosilitate”) sunt într-adevăr greu de găsit, căci nu se află la secțiunea privind „nutrițiunea” (ff. 78^r și 79^r), cum era de

¹ Vezi Nicolae Mecu, *Nota la Universul poeziei [II]*.

LIBRIS | We know books

așteptat, ci la f. 67^r, într-un cu totul alt context, cel al înfățișării „casei terestre”, și mai exact al *bucătăriei*, văzută de altfel „ca un loc foarte poetic”!

De altfel, textul *Universului poeziei [I]* oferă mai multe cazuri în care nu doar aceleași subiecte de reflecție, ci chiar aceleași citate (uneori chiar și aceleași comentarii) se regăsesc de două ori, în contexte parțial sau complet diferite. Călinescu renunță însă în regulă generală la unul dintre „dublete” prin bararea lui cu o diagonală, așa cum de altfel am semnalat în note. În mod evident, aceste ezitări în utilizarea într-un context sau altul a unei idei sau a unui citat fac parte dintr-un proces de definitivare a textului niciodată dus la bun sfârșit, în orice caz, nu în această variantă. Fapt ce ne interzice, o dată în plus, să ne amăgim cu ideea că am putea da o versiune definitivă a manuscrisului *Universului poeziei [I]*, din moment ce autorul însuși nu i-a dat-o. Aflat într-un raport complex față de versiunea publicată, pe care nicio analiză, oricât de amănunțită, l-ar putea determina în toate fațetele sale, el rămâne o strălucitoare formă hibridă, fiind totodată un fastuos laborator de creație, dar și o compoziție autonomă de indiscutabilă valoare estetică.

De trei ori mai amplu decât articolul publicat în final de G. Călinescu, această variantă primară are câteva trăsături care o îndrituiesc să fie considerată ca un text autonom față de versiunea devenită clasică. Prima dintre ele trebuie considerată chiar prezența părții teoretice din incipit, pe care am reprodus-o mai sus. Acest manuscris se deosebește însă și ca concepție de *Principiile de estetică*, din care numai oarecum purcede. Operă oarecum iconoclastă dacă o raportăm la viziunea clasicistă, pe care Călinescu însuși o îmbrățișează îndeobște. *Principiile de estetică* pun într-o lumină cu totul